

RIJEČ AKADEMIKA AUGUSTA KOVAČECA,
tajnika Razreda za filološke znanosti
Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti,
na otvorenju 13. znanstvenoga skupa o hrvatskim dijalektima
29. – 30. rujna 2016. u Zagrebu

Poštovane dame i gospodo, sudionice i sudionici 13. znanstvenoga skupa o hrvatskim dijalektima,

osobita mi je čast pozdraviti ovaj skup u ime Razreda za filološke znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, a posebice pozdravljam sudionike iz drugih zemalja, iz Austrije i Slovenije. Skup o hrvatskim dijalektima, koji se ove godine održava po trinaesti put, prilika je da hrvatski i inozemni stručnjaci, posebno oni koji se izravno bave hrvatskim dijalektima, izlože svoja postignuća i nove spoznaje o toj tematici te da uoče bitna pitanja kojima bi se u istraživanju hrvatskih dijalekata ubuduće valjalo posebno baviti. Pritom ne će biti na odmet podsjetiti na neke osnovne činjenice u vezi s dijalektima i njihovim proučavanjem te u vezi s razvitkom dijalektologije kao discipline.

Pred očima treba ponajprije imati činjenicu da se nijedan jezik, pa ni njegovi dijalekti i mjesni govori, ne razvija u zrakopraznom prostoru nego da oni neprestano dolaze u doticaj s drugim idiomima – jezicima, dijalektima, govorima – i nerijetko se s njima prožimaju, i to kako s genetski blisko srodnim idiomima tako i s jezicima koji su od njih genetski različiti. Istodobno, kada je riječ o idiomima koji su genetski blisko srodni, o idiomima iz iste jezične ili dijalektne skupine, pojedine se značajke u svakome od njih mogu razvijati neovisno, samostalno i usporedno.

Dijalektologija, kao grana jezikoslovlja koja se bavi organskim idiomima kojega jezika (mjesnim govorima, skupinama mjesnih govora, dijalektima ili pak cjelinom prostora nekoga jezika), bit će to uspješnija što više vodi računa o jezičnopovijesnom razvitku unutar cijele dane jezične porodice (i danoga jezičnog prostora), pogotovu o prostoru onih jezika koji su teritorijalno i kulturno među sobom najbliži. U tom smislu važno je odrediti osnovne kriterije za razgraničavanje mjesnih idioma susjednih srodnih jezika na nekom području, protumačiti raznolikost dijalektnoga stanja kako izvanjezičnim (povijesnim, društvenim, psihološkim, zemljopisnim i sl.) utjecajima tako i utvrditi kako je došlo do udaljavanja i razdvajanja skupina idioma te izdvajanja i osamostaljivanja nekih od njih. Istodobno treba utvrditi i razloge zbog kojih dolazi do konvergencije među srodnim idiomima. Naime, upravna i politička organizacija nekoga prostora i odnos prema upravno-političkim središtima, crkveni ustroj i okupljanje oko crkvenih središta, snaga etničke kulturne tradicije itd. znatno mogu utjecati na razvitak dijalekata.

Dopustite mi nekoliko dodatnih napomena za koje smatram da je na njih potrebno podsjetiti u vezi s proučavanjem hrvatskih dijalekata.

Kao dobro definirana disciplina u modernom smislu te riječi, dijalektologija se počela konstituirati tijekom 19. stoljeća, temeljeći se ponajprije na postignućima lingvistike na poredbeno-povijesnom pristupu. U tom je smislu posebno tzv. mladogramatičarski pristup (i reakcije na nj) odredio osnovne obrise tradicionalne dijalektologije. Pritom je prikupljanje dijalektalne građe (te preusmjerenje pozornosti s pisanog oblika jezika na govoreni) imalo za glavni cilj tumačenje poredbeno-povijesnih aspekata jezika. No potomje su metodologije u mnogobrojnim pojedinostima dopunile i ispravile taj tzv. mladogramatičarski pristup, a od početka 20. stoljeća najviše je u tome učinila lingvistička geografija ili geografska lingvistika, koja u svojim istraživanjima polazi prije svega od proučavanja jezičnih stanja i odnosa na terenu, bilo unutar jednoga jezika bilo unutar skupine jezika.

Bit mladogramatičarske teorije¹ može se, pojednostavnjeno rečeno, svesti na tvrdnju da se jezik (pa tako i mjesni govori i dijalekti) razvija prema strogim i beziznimnim fonetskim zakonima, a ono što se ne može objasniti njihovim djelovanjem, može se objasniti analogijom. Kao što se to obično događa s novim teoretskim i metodološkim načelima, osim mnogobrojnih zagovornika i sljedbenika, koji su u idućim desetljećima postigli velike rezultate, mladogramatičarski je pristup naišao i na žestoke osporavatelje.

Naime, ako se jezici već razvijaju prema strogim i beziznimnim fonetskim zakonima, onda bi bilo opravdano očekivati da će i granice među srodnim jezicima, pa tako i granice među dijalektima i mjesnim govorima danoga jezika, biti savršeno precizne, uvijek stroge i oštre, tako da se u načelu uvijek mogu predočiti linijom. Njemački germanist Georg Wenker (1852. – 1911.) namjeravao je tu pretpostavku potvrditi odgovorima na jezična pitanja u 30000 naseljenih mjesta na prostoru njemačkoga jezika, a te je odgovore prenio na (zemljopisne) karte. No rezultati te jezične građe preneseni na karte zapravo su opovrgnuli Wenkerova očekivanja. Mjesto jasnih granica među dijalektima u obliku crte, na kartama su se najčešće dale odrediti samo granice, u obliku jasnih crta, među pojedinim glasovnim, pojedinim gramatičkim pojavama i pojedinim riječima. Primjerice, identična fonetska pojava imala je na danome jezičnom prostoru različitu granicu (graničnu liniju) u različitim riječima. Mjesto granica između mjesnih govora, dijalekata i jezika, koje bi bile u obliku crta, mogla su se odrediti samo sad uža sad šira područja na kojima se pojedine izoglose (granične crte do kojih se

¹ Za mladogramatičarski pristup usp. B. E. Vidos, *Manual de lingüística románica*, Madrid, 1963, str. 12–17 et passim; Carlo Tagliavini, *Le origini delle lingue neolatine. Introduzione alla linguistica romanza*, Bologna, 1964, str. 23–29; Bertil Malmberg, *Les nouvelles tendances de la linguistique*, Paris, 1966, str. 9–50, osobito 19–21.

ostvaruje određena pojava i eventualno počinje druga) okupljaju. Mjesto jasnih i oštih granica mogu se utvrditi samo uži ili širi granični pojasevi i postupni prijelazi iz jednoga mjesnoga govora u drugi, iz jednoga dijalekta u drugi, iz jednoga srodnoga jezika u drugi.

Iako rezultati takvoga kartografskoga pristupa, odnosno tumačenja jezičnih karata, nisu ispunili Wenkerova očekivanja, oni su na određeni način potaknuli nastanak tzv. lingvističke geografije, geografske lingvistike ili dijalektalne geografije², tj. izradbe jezičnih atlasa i tumačenja građe s njihovih karata, počevši sa Julesom Gilliéronom (1854. – 1926.). Radovi Gilliérona i njegovih sljedbenika obilno su potvrdili na drugim prostorima ono što je donio Wenkerov atlas te jasno pokazali da, osim tzv. unutarjezičnih uzroka, posebno fonetskih zakona, na jezični razvitak znatno utječu mnogobrojni izvanjezični čimbenici društvene, političke, administrativne, crkvene, gospodarske, geografske, psihološke i dr. naravi.

Polazeći u osnovi od spoznaja lingvističke geografije, lingvisti koji su se bavili istraživanjem romanskih jezika, u skladu sa svim tim, upozorili su na nekoliko činjenica. Granice među uporabnim prostorima državnih, službenih, standardnih i književnih jezika rezultat su političke, upravne, kulturne, nacionalne i gospodarske konvergencije prema političkim, kulturnim pa i vjerskim središtima i mogu se odrediti u načelu onako precizno kao i političke i državne granice. No na prostoru tako omeđenih službenih jezika, govori ili skupine govora genetski srodni tim jezicima ne poznaju takva jasna razgraničenja, nego samo postupne prijelaze iz jednoga govora u drugi, iz jednoga dijalekta u drugi, pa i iz jednoga jezika u drugi (francuski prema frankoprovansalskomu i okcitanskomu, okcitanski prema katalonskomu itd.)³. Pri pokušajima utvrđivanja broja romanskih jezika polazeći ponajprije od organskih govora na terenu i njihove klasifikacije, istaknuto je da se idući od Kalabrije i Apulije na jugu Apeninskoga poluotoka preko cijele Italije te preko Alpa i južne Francuske zatim preko Pireneja i preko Iberskoga poluotoka do Galicije, može naići samo na stalne manje ili više postupne prijelaze između prostora pojedinih romanskih govora, dijalekata i jezika. Iako postoje granice među pojedinačnim jezičnim pojavama, koje dolaze u nešto gušćim snopovima na području prirodnih prepreka u Alpama i u Pirenejima, jasne granice među dijalektima i među genetski blisko srodnim romanskim jezicima nigdje nisu oštre, bez obzira na to što su granice među prostorima uporabe državnih, službenih i književnih jezika vrlo precizne. Granice među srodnim idiomima na terenu postoje, ali u obliku širih ili užih pojaseva u koje se okupljaju granice

² O razvitku i metodologiji lingvističke geografije usp. Eugenio Coseriu, *La geografía lingüística* (Cuadernos del Instituto Lingüístico Latinoamericano, Cuaderno No. 11), Montevideo, 1965, str. 5–47; B. E. Vidos, o. c., str. 42–85; Carlo Tagliavini, o. c., 23–29.

³ Usp. Amado Alonso, *Estudios lingüísticos. Temas españoles (II. Partición de las lenguas románicas de Occidente)*, Madrid, 1967, str. 84–105, osobito 103–105.

među pojedinačnim pojavama. Istodobno, unutar cjeline francuskoga državnoga prostora daju se izdvojiti tri dobro oblikovana romanska jezika – francuski, frankoprovansalski i okcitanski – bez obzira na to što su govornici svih tih triju jezika danas, a bili su to i na početku 20. stoljeća, politički ili nacionalno u golemoj većini podjednako Francuzi.

Istodobno su talijanski dijalektolozi utvrdili da su pojedinačne razlike među talijanskim dijalektima nerijetko veće nego razlike među pojedinim i udaljenijim romanskim jezicima, da je kulturno jedinstvo i niz drugih integrativnih čimbenika prevladalo čak i staru čisto jezičnu granicu između istočne i zapadne Romanija koja je išla uz hrbat Apenina i na neki ju način kao graničnu oslabilo. Romanija poučava da nasuprot velikomu broju dijalekata, zbog specifičnoga povijesnoga razvitka i velikih razlika među njima, na prostoru talijanskoga jezika, naglo širenje jednoga jezičnoga tipa na prostoru Španjolske nakon rekonkiste ima za rezultat znatno veću jezičnu sličnost među govovima i dijalektima na prostoru Španjolske, slično kao i nakon toga kolonijalno širenje španjolskoga u Novi svijet, gdje je španjolski na golemom prostoru razmjerno jedinstven.

Hrvatski prostor u velikoj se mjeri može tumačiti i tim analogijama u Romaniji. S jedne strane, bogatstvo različitih dijalektnih skupina, mjesnih govora i skupina govora, može se usporediti sa stanjem na području Italije. S druge strane masovne seobe osobito nakon turskih provala prema sjeverozapadu djelomice podsjećaju na posljedice kao one za španjolski nakon rekonkiste.

Kao dobro definirana jezikoslovna disciplina dijalektologija se razvila u drugoj polovici 19. stoljeća. Kako je Hrvatska bila dobro povezana sa srednjoeuropskim sveučilišnim i jezikoslovnim središtima, i u Hrvatskoj su jezikoslovci pratili europske tijekove. Već je Antun Mažuranić (oko 1860.) dao solidan prinos poznavanju hrvatske dijalektne situacije. I Pero Budmani (1835. – 1914.) i Milan Rešetar (1860. – 1942.) dali su, u skladu s metodologijom svojega doba, važne priloge hrvatskoj dijalektologiji. Radovi Stjepana Ivšića (1884. – 1962.) u prvoj polovici 20. stoljeća na najvišoj su razini srednjoeuropske tradicionalne dijalektologije, a Ivšić je usmjerio i rad nekoliko mlađih dijalektologa. No možda upravo to što su neki hrvatski dijalektolozi bili odgojeni u srednjoeuropskoj dobro oblikovanoj tradiciji, pretežito mladogramatičarskog usmjerenja (S. Ivšić, T. Maretić, P. Skok i dr.), kao i to što je takva metodologija još uvijek davala obilne i solidne rezultate, bilo je razlogom tomu što su takoreći revolucionarne metodološke novine u lingvistici (pa i u dijalektologiji) u prvoj polovici 20. stoljeća, osobito pak one između dvaju svjetskih ratova, uglavnom zaobišle hrvatsku lingvistiku i dijalektologiju. Ni Saussure ni Praška fonološka škola – iako u načelu nisu ni ovdje ostale nepoznate – nisu u Hrvatskoj uhvatile korijena. S druge pak strane, novine poput lingvističke geografije (dijalektalne geografije, geograf-

ske lingvistike), koje su upotpunjavale tradicionalne pristupe (osobito onaj mladogramatičarski), naišle su na znatan odjek, bez obzira na to što u tim vremenima nije bilo novca za izradbu jezičnih atlasa. Primjerice Petar Skok, veliki metodološki sljedbenik bečke mladogramatičarske tradicije, za proučavanje romanizama i balkanizama na južnoslavenskim prostorima služio se postupcima karakterističnima za geografsku lingvistiku, a u tumačenju leksičkoga razvitka vodio je računa o spoznajama do kojih su došli J. Gilliéron, K. Jaberg, J. Jud, S. Pușcariu, Matteo G. Bartoli i drugi predstavnici geografske i arealne lingvistike. Na određeni način činilo da se ona razina istraživanja do koje su došli S. Ivšić, P. Skok i dr. niti može niti treba nadmašiti. I romanist Petar Guberina, koji je hrvatsku jezikoslovnu javnost još uoči II. svjetskoga rata upoznao s idejama Charlesa Ballyja, morao je čekati početak 1950-ih godina kako bi u Zagrebu pokrenuo moderno znanstveno proučavanje fonetike, kako akustičke tako i instrumentalne, koja je važna i za dijalektološka istraživanja.

Poticaji za obnovu hrvatske lingvistike općenito, pa tako i dijalektoloških istraživanja, došli su iz dvaju izvora.

Početak 1950-ih godina osnovano je Hrvatsko filološko društvo (HFD), a u okviru HFD-a osnovan je 1956. Zagrebački lingvistički krug (u početku Krug mladih slavista). Od samih njegovih početaka vodila su ga dvojica mlađih svestrano obrazovanih lingvista koji su, osim temeljitoga poznavanja metoda tradicionalne lingvistike, stekli i vrlo solidan uvid u metodologiju i dosege međuratne i poslijeratne europske i američke lingvistike. Unatoč otporu „tradicionalista“, pogotovu onih sa Filozofskoga fakulteta i iz JAZU, energični i uporni tandem Radoslav Katičić i Bulcsú László uspjeli su od Zagrebačkoga lingvističkoga kruga (ZLK) stvoriti rasadište modernih ideja među mlađim lingvistima pa su te ideje ubrzo, tijekom nekoliko godina, stekle pravo građanstva i na nekim katedrama na Filozofskom fakultetu. Neki mlađi dijalektolozi, i drugi lingvisti koji su se povremeno bavili također i proučavanjem dijalekata, gotovo su završili dodatni studij lingvistike u Krugu. Među njima, stalno sudjelujući u raspravama i u izlaganjima, bili su npr. Zvonimir Junković (poslije profesor lingvistike na sveučilištima u Aix-en-Provence i u Marseilleu), Antun Šojat, Božidar Finka, Milan Moguš, Josip Vončina, Pavao Tekavčić i dr. Zaslugom ponajprije Radoslava Katičića početkom 1960-ih godina na Filozofskom fakultetu otvoren je studij opće lingvistike te poslijediplomski studij lingvistike, a punopravnost među fakultetskim lingvističkim kolegijima tada su stekle fonologija, moderna semantika i druge discipline. Razvojni put nije bio ni lagan, ni ravnoctan, ni kratak, ali su se tijekom godina studiji lingvistike u Hrvatskoj približili onima u drugim europskim zemljama i u Americi.

Drugi poticaj za obnovu došao je s Filozofskoga fakulteta u Zadru. Taj je fakultet osnovan g. 1956. (kao dio Sveučilišta u Zagrebu), a dobio je i jezikoslovne studije. No u gradu koji je nakon rata još bio polurazrušen, u kojem nije bilo ni znatnije lingvističke tradicije ni bogatijih knjižnica sa starijom jezikoslovnom literaturom, sve je tjeralo mlađe nastavnike da se okrenu modernoj lingvističkoj literaturi i metodologiji istraživanja kakve su bile podloga za jezična proučavanja u Europi i u Americi. Nešto mlađi lingvisti, kao romanist-talijanist Žarko Muljačić (poslije profesor na Freie Universität u Berlinu, 1971. – 1988.) i slavist-kroatist Dalibor Brozović te nešto stariji lingvisti kao Miroslav Kravar (također poslije profesor na sveučilištima u SR Njemačkoj), Franc Mikuš i dr. vrlo su se brzo uputili u novije metode proučavanja jezika kakve su bile u optjecaju u svijetu. Od samoga njegova početka Dalibor Brozović i Žarko Muljačić redovito su kao predavači gostovali ne samo u Zagrebačkom lingvističkom krugu (ZLK) nego i na poslijediplomskim studijima lingvistike na zagrebačkom Filozofskom fakultetu te znatno pridonijeli modernizaciji hrvatske lingvistike i hrvatske dijalektologije.

U Guberininu Institutu za fonetiku (danas Zavodu za fonetiku Filozofskoga fakulteta) i mladi dijalektolozi mogli su steći osnovna znanja iz fonetike, onoliko koliko su ona nužna za bilježenje dijalektne građe na terenu i njezino tumačenje. Tako se postupno i hrvatska dijalektologija uklapala u europska i svjetska kretanja na tom području jezikoslovnih istraživanja.

Već je ranije napomenuto da se Petar Skok gotovo od samih početaka služio metodologijom lingvističke geografije za prikupljanje i tumačenje jezične građe za romanske i tzv. balkanske jezične elemente, a slično je u svojim radovima činio i Stjepan Ivšić. No u Hrvatskoj tada nije bilo novca za financiranje projekata kao što su jezični atlasi. Ipak, na poticaj i prema idejama zagrebačkoga talijanista Mirka Deanovića potkraj 1950-ih počeo se ostvarivati međunarodni projekt izradbe Mediteranskoga lingvističkoga atlasa (Atlante Linguistico Mediterraneo). Prikupljena je građa na mnogim punktovima sredozemnih obala, pa i na hrvatskoj obali Jadrana, ali je (i opet zbog nedostatka novca) do sada objavljeno, od predviđenih nekoliko stotina, samo nekoliko desetaka karata s tom građom. Hrvatski dijalektolozi, na čelu s D. Brozovićem, M. Mogušem, B. Finkom, A. Šojatom, P. Šimunovićem i drugima, sudjelovali su u pokretanju Jugoslavenškoga lingvističkog atlasa (taj se rad, za hrvatski jezični prostor, nastavlja u okviru projekta Hrvatskoga lingvističkog atlasa). Hrvatski dijalektolozi sudjeluju također u izradbi Općeslavenskoga lingvističkog atlasa (OLA) te u izradbi Lingvističkoga atlasa Europe.

No i mimo tih novijih velikih „službenih“, ili nacionalnih, projekata i pojedini su lingvisti ili pak novoosnovane institucije u skupljanju jezične građe na terenu i u njezinu tumačenju primjenjivale i primjenjuju metodologiju geografske lingvi-

stike. Veliko dvotomno djelo akad. Vojmira Vinje *Jadranska fauna. Etimologija i struktura naziva* (I-II, Zagreb – Split, 2002) služi se postupcima i spoznajama geografske lingvistike u kombinaciji s dostignućima moderne semantike i etimologije. To vrijedi i za djelo istoga autora *Jadranske etimologije* (Zagreb, I 1999, II 2002, III 2005, IV 2016). Iako ni on nije objavio ujedno i atlas, mladi zadarski romanist Nikola Vuletić na sličan je način proučavao pomorsko i ribarsko nazivlje na istočnoj obali Jadrana, najprije u doktorskoj disertaciji (*Dalmatska leksička geografija. Talasozoonimi*, obranjena 2007. na Sveučilištu u Zadru; disertacija je nažalost, kao cjelina, ostala neobjavljena), a onda u nizu objavljenih pojedinačnih studija. U Zadru skupina pretežno mlađih lingvista, okupljenih oko Centra za jadranska onomastička istraživanja (koji je najprije vodio Vladimir Skračić, danas pak Dunja Brozović Rončević) ispituje na terenu i kartografira jezičnu građu uglavnom zadarskoga otočja i zadarskoga zaleđa, a također sustavno istražuje i onomastiku toga područja. U Puli je Goran Filipi sa svojim suradnicima, uz minimalnu javnu financijsku pomoć, objavio četiri sveska atlasa istarskih idioma (za pomorske nazive, istriotske govore, istrorumunjski, istromletački) te jedan svezak indeksa, a pred završetkom je i njegov atlas hrvatskih i slovenskih govora na području Istre. Ovo navodimo samo radi ilustracije, a sličnih pothvata ima i u drugim središtima (u Rijeci, u Splitu).

Slično tomu treba istaknuti da je posljednjih desetljeća objavljen niz rječnika pojedinih čakavskih govora, od kojih su neke priredili dijalektolozi-amateri (premda i oni pružaju mnogo korisnih podataka), ali su druge izradili profesionalni dijalektolozi. Među ovim posljednjima spomenimo npr. *Rječnik bračkih čakavskih govora* pok. Petra Šimunovića, *Grobnički govor XX. stoljeća* autorica Ive Lukežić i Sanje Zubčić ili pak *Rječnik govora Novalje na otoku Pagu* Silvine Vranić i Ive Oštarića. Spomenimo da su neke čakavske rječnike za govore u Istri priredili nelingvisti, ali su ih za tisak priredili i građu provjerili lingvisti. Za štokavske govore i dijalekte takva je produkcija manje bogata, ali i ona postoji. U priređivanju i objavljivanju rječnika kajkavsko je područje u početku zaostajalo, ali je posljednjih godina i za to područje značajan sve veći broj kvalitetnih leksiografskih djela.

U razvitku hrvatske dijalektologije kao moderne lingvističke discipline ključnu su ulogu odigrala naša znanstvena glasila, časopisi, godišnjaci, zbornici. U toj produkciji za dijalektologiju je posebno važnu ulogu odigrao upravo *Hrvatski dijalektološki zbornik* HAZU. Mnogobrojni radovi pojedinih lingvista o pojedinim govorima i skupinama govora, ili pak pokušaji sinteza o hrvatskim dijalektima, bili su mogući zahvaljujući takvoj podlozi (npr. knjige M. Moguš, D. Brozović, V. Zečević, J. Lisca, S. Vranić, M. Menac-Mihalić, I. Lukežić i dr.). U najnovije vrijeme među važne prinose hrvatskoj dijalektologiji ubraja se i knjiga nešto

mlađeg lingvиста Mate Kapovića *Povijest hrvatske akcentuacije. Fonetika* (Zagreb, 2015) u kojoj autor donosi temeljito obrazložen prikaz ukupnosti hrvatske akcentuacije (hrvatskih akcentuacijskih sustava) u opisnoj i u poredbeno-povijesnoj, i to ne samo slavenskoj (baltoslavenskoj) nego i u indoeuropskoj perspektivi. Tako zamišljena i izvedena djela otvaraju mogućnosti za nove spoznaje i nova postignuća na polju hrvatske dijalektologije.

Želim Vam puno uspjeha u radu skupa.

August Kovačec